

انفاق در سیره‌ی حضرت زهرا از دیدگاه سنی و شیعی

مهدی رضوانی پور

فهرست

- مقدمه

- انفاق و فاصله طبقاتی

- اهمیت انفاق در قرآن

- مراتب انفاق و سیره فاطمی
 - صدقات
 - انفاق لباس عروسی

 - مواسات
 - صدقه فاطمه برای خشنودی پیامبر

 - ایثار و از خودگذشتگی
 - ایثار و فداکاری فاطمه

 - اطعام خالصانه

- سخن آخر

مقدمه

یکی از معارف حیات بخش قرآن، مسئله انفاق است که از یک سو راهکاری برای برطرف کردن فاصله طبقاتی و از بین بردن فقر از جامعه می باشد و از سوی دیگر دستورالعملی برای خودسازی و تزکیه نفس در راه تکامل روح آدمی. در نوشتار حاضر، موضوع انفاق از منظر قرآن کریم و در آینه زندگانی سرور زنان عالم، فاطمه زهرا (س) بررسی می شود که خود فرمود: «از دنیای شما سه چیز محبوب من است: ۱- تلاوت قرآن؛ ۲- نگاه به چهره رسول خدا (ص)؛ ۳- انفاق در راه خدا.» [۱].

[۱] نهج الحیاه (فرهنگ سخنان فاطمه) ص ۲۱۷، ح ۱۶۴.

انفاق و فاصله طبقاتی

از مهم ترین و بزرگترین معضلات اجتماعی که همواره دامنگیر انسان بوده و امروزه با وجود پیشرفت های علمی و صنعتی، آدمیان را بیشتر گرفتار خویش ساخته، مشکل فاصله طبقاتی و شکاف زیاد بین فقیر و غنی است و بدیهی است جامعه ای که در آن، بخش عظیمی از ثروت در دست عده قلیلی باشد و اکثریت از تهیه لوازم اولیه و ضروری زندگی ناتوان باشند، قابل دوام نخواهد بود و هرگز روی سعادت و خوشبختی را نخواهد دید.

با دقت در آیات قرآن معلوم می شود که یکی از اهداف اسلام، از بین بردن اختلافات غیرعادلانه ای است که در میان طبقه غنی و ضعیف وجود دارد و بدین منظور برنامه وسیعی را در نظر گرفته که شامل: تحریم رباخواری، وجوب پرداخت مالیات های اسلامی همچون زکات و خمس، تشویق به وقف و قرض الحسنه، و نیز ترغیب به انفاق و صدقات و مانند آن است و چنانچه این برنامه وسیع، به طور کامل و صحیح به مرحله اجرا درآید، فقر و مسکنت از جامعه رخت برمی بندد.

در این میان، انفاق از جمله راهکارهایی است که علاوه بر تأمین هدف فوق، می تواند در پرورش روح اخوت و برادری، ملکه سخاوت و بخشندگی، روح بی نیازی از ما سوی الله، و همچنین تزکیه و تطهیر نفوس نقش داشته باشد؛ چرا که با هزینه کردن مال در راه خدا بسیاری از رذایل اخلاقی همچون دنیاپرستی، بخل، خودخواهی، حرص

و طمع از صفحه دل آدمی پاک می گردد؛ چنان که خداوند متعال خطاب به پیامبر اکرم (ص)، می فرماید: «خذ من اموالهم صدقه تطهرهم و تزکیهم؛ (توبه / ۱۰۳) از اموال آنها صدقه ای بگیر تا به وسیله آن، ایشان را پاکسازی و پرورش دهی.»

اهمیت انفاق در قرآن

و در فضیلت و اهمیت انفاق همین بس که قرآن کریم نه عمل انفاق، بلکه خود انفاق کنندگان را به دانه پر برکتی تشبیه می کند که در زمین مستعدی افشاندن شود و از آن، هفت خوشه و از هر خوشه، یکصد دانه برآید. (بقره /

(۲۶۱)

تشبیه افراد انفاق کننده به دانه های پربرکت، تشبیه عمیقی است که نشان می دهد عمل هر کس پرتوی از وجود اوست و هر قدر عمل او توسعه پیدا کند، درواقع وجود خود او توسعه پیدا کرده است.

مراتب انفاق و سیره فاطمی

از دیدگاه اسلام و قرآن، انفاق دارای مراتبی است که از لحاظ ارزش و اهمیت متفاوت از یکدیگرند و البته ارزش هر یک وابسته به پرهیز از منت گذاری و ریا و انجام خالصانه آن در راستای جلب رضایت خداوند رحمان است. قرآن کریم در یک آیه، انفاقی را که با منت و ریا همراه است، بخشش باطل معرفی می نماید و چنین انفاقی را به قشر نازکی از خاک که روی تخته سنگی را پوشانده تشبیه می کند که

باران شدید آن را می شوید و از بین می برد و از این رو، کشاورز هیچ گونه بهره ای از آن نمی تواند ببرد. (بقره/ ۲۶۴)

و در آیه دیگر، انفاقی که با اخلاص و به نیت کسب خشنودی خداوند انجام می گیرد، به سرسبزی باغی در مکانی بلند تشبیه می کند که از طراوت باران و شبنم برخوردار گردیده و ثمرات پربرکتی را به همراه آورده است. (بقره/ ۲۶۵)

آنچه در این دو آیه، قابل تأمل است، اینکه انفاق کنندگان ریایی به تخته سنگ و انفاق کنندگان مخلص و به باغ پرثمر تشبیه شده اند که نشان می دهد عمل انفاق تأثیر مستقیم بر ارض وجودی انسان و صفحه ضمیر او دارد و چنانچه برخوردار از عنصر اخلاص باشد، سرسبزی بهشت را برای وجودش به ارمغان می آورد.

اینک مراتب انفاق را با توجه به رفتار خالصانه و جلوه هایی از زندگانی حضرت فاطمه زهرا (س) برمی شماریم:

صدقات

اولین مرتبه انفاق، صدقه است که افراد به دلخواه، بخشی از مال خود را به فقرا و مساکین و هر کس که از آنها درخواست کمک نموده، می بخشند. صدقه، هم موجب زیاد شدن رزق و روزی است که امیر مؤمنان (ع) فرمود:

«استنزلوا الرزق بالصدقه؛ [۱] به وسیله صدقه، طلب نزول روزی کنید!» و هم باعث حفظ ایمان می باشد که

فرمود: «سوسوا ایمانکم بالصدقه؛ [۲] ایمانتان را به وسیله صدقه، اداره و سرپرستی کنید!» و هم سبب بخشایش

گناهان است که قرآن کریم این اثر را برای هر کدام از انفاق های علنی و پوشیده - به خاطر مصالحی که هر یک دارند - ذکر نموده و فرموده است:

«اگر صدقه ها را آشکارا بپردازید [که دیگران را نیز به آن ترغیب کنید]، نیکوست و اگر آنها را نهان دارید و به

بینوایان بپردازید [از آن روی که به خلوص نیت نزدیک تر است]، برای شما بهتر است و [در هر حال] خداوند پاره

ای از گناهانتان را از شما می زداید و خدا به آنچه می کنید، آگاه است.» (بقره ۲۷۱)

در این خصوص، حضرت فاطمه (س) توجه ویژه ای به فقرا داشت و هیچ مستمند و نیازمندی را از در خانه اش دست خالی رد نمی فرمود؛ از جمله:

انفاق لباس عروسی

نقل شده که پیامبر اکرم (ص) در عروسی فاطمه زهرا (س) یک دست پیراهن نو به دخترش داده بود تا در شب

عروسی بپوشد. هنگامی که حضرت فاطمه (س) به خانه زفاف رفت و بر سجاده عبادت، در حال مناجات با

پروردگار بود، زن مستمندی به در خانه آمد و اظهار نیاز کرد و لباسی طلبید. فاطمه (س) که در آن وقت دو

پیراهن داشت: یکی کهنه و دیگری نو، به مصداق آیه «لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون؛ (آل عمران/۹۲) هرگز

به نیکی دست نمی یابید و از نیکان نمی شوید، مگر اینکه از آنچه دوست می دارید، انفاق کنید.» پیراهن نو را به

فقیر بخشید. فردای آن شب، چون رسول خدا (ص) پیراهن کهنه را در تن او دید و از علت آن پرسید، حضرت

زهرا (س) عرض کرد: «آن را به فقیر دادم و این روش را از شما آموخته‌ام.» [۱].

[۱] ریاحین الشریعه (بانوان دانشمند شیعه)، شیخ ذبیح الله محلاتی، ج ۱، صص ۱۸۴-۱۸۵.

مواسات

مواسات به معنای تقسیم و نصف کردن اموال با نیازمندان است و این در صورتی است که اموال شخص به اندازه کفاف خود او باشد و در همان مقدار کفاف دیگری را نیز شریک سازد و لکن اگر افزون بر اندازه، کفاف داشته باشد و از آن مقدار زیادی به کسی ببخشد، به آن مواسات نمی‌گویند [۱] و در واقع مصداق صدقه می‌باشد.

در روایات معصومین (ع) مواسات بدین صورت تفسیر شده که انسان امکانات و دارایی‌های خود را طوری در اختیار برادران دینی نیازمند خود بگذارد که آنان نیز بتوانند همانند مالک اصلی از آنها استفاده کنند؛ چنان که در روایتی امام کاظم (ع) خطاب به یکی از اصحاب خود به نام عاصم فرمود: «ای عاصم! در زمینه دوستی و همدردی و مواسات با یکدیگر چگونه هستید؟» او در جواب، عرض کرد: در بهترین وضعی که یک نفر می‌تواند باشد. امام فرمود: «آیا چنین هست که فردی از شما در هنگام تنگدستی به دکان یا منزل برادرش برود و دخل او را بیرون بکشد و آنچه احتیاج دارد، بردارد و برادرش به او اعتراض نکند؟» عاصم گفت: خیر، این طور نیست. امام فرمود: «بنابراین، شماها با هم آن طور که من دوست دارم، نیستید.» [۲].

البته مواسات مطلوب این است که افراد شرایط زندگی خود را با وضعیت زندگی اقشار کم درآمد جامعه وفق دهند تا بدین ترتیب هم با آنان احساس همدردی کنند و هم در جهت رفع مشکل فقرشان به نوبه خود تلاش نمایند.

زندگی مشترک فاطمه (س) و علی (ع) نیز در حالی شکل گرفته بود که در جامعه نوپای اسلامی، فقیران و مستمندان و گرسنگان زیادی به سر می بردند و از این رو، ایشان می کوشیدند به پیروی از رسول خدا (ص) زندگی ساده و به دور از تجملات را برای خود تدارک ببینند و به مواسات اسلامی عمل کنند. نمونه ذیل از این نوع است:

[۱] ر.ک. لسان العرب، ج ۱، ص ۱۴۸.

[۲] بحارالانوار، ج ۷۱، ص ۲۳۱.

صدقه فاطمه برای خشنودی پیامبر

نقل شده که چون حضرت رسول (ص) از سفری مراجعت می فرمود، اول به خانه حضرت فاطمه (س) تشریف می برد و مدتی می ماند و بعد از آن به منزل خود می رفت. در یکی از سفرهای پیامبر (ص)، حضرت زهرا (س) برای خود دستبند و گلوبند و گوشواره از جنس نقره تهیه کرده و پرده ای بر در خانه خود آویخته بود. هنگامی که رسول خدا (ص) از سفر مراجعت کرد و به خانه فاطمه زهرا (س) وارد شد، چون چشمش به زینت های مورد استفاده فاطمه (س) افتاد، با ناراحتی از خانه بیرون رفت و به مسجد وارد شد و در کنار منبر نشست. حضرت فاطمه (س) با فهمیدن علت این رفتار پدر، برای جلب خشنودی و رضایت رسول اکرم (ص) همه آن زینت ها را به نزد پدر فرستاد و پیغام داد که دخترت سلام می رساند و می گوید: اینها را در راه خدا انفاق

کنید! و چون آنها را به نزد پیامبر (ص) آوردند، سه مرتبه فرمود: «آنچه را که می خواستم، فاطمه انجام داد.

پدرش به فدای او باد!» [۱].

مواصات در روایات ائمه اطهار (ع) از نشانه های مؤمن حقیقی و از علایم شیعیان و پیروان راستین اهل بیت (ع) به

شمار آمده است؛ [۲] اما با تمام ارزشی که این مرتبه از انفاق (مواصات) دارد، به پایه ارزش و اهمیت «ایثار» که

مرتبه بعدی انفاق است، نمی رسد.

در حدیثی از امام صادق (ع) می خوانیم که آن حضرت در جواب ابان بن تغلب که از حق مؤمن بر مؤمن سؤال

کرده بود، فرمود: «ای ابان! مالت را با او نصف کن!» و وقتی ابان از این سخن امام متعجب شد، فرمود: «ای ابان، آیا

از آن آگاه نیستی که خدای بزرگ درباره کسانی که ایثار و از خود گذشتگی می کنند، چه فرموده است؟» ابان

پاسخ داد چرا، آگاه هستم. آن گاه امام ادامه داد: «هنگامی که مالت را با او نصف می کنی، ایثار نکرده ای؛ بلکه تو

و او با یکدیگر برابری و به مواصات رفتار کرده اید. هنگامی ایثار کرده ای که از نصف مال خود نیز به او ببخشی.»

[۳].

[۱] ر.ک: منتهی الآمال (زندگانی چهارده معصوم (ع)، شیخ عباس قمی، صص ۱۵۹-۱۶۰.

[۲] میزان الحکمه، ج ۱۰، صص ۴۵۶-۴۵۹.

[۳] اصول کافی، ج ۴، ص ۵۰۸.

ایثار و از خودگذشتگی

برترین و بالاترین مرتبه انفاق، ایثار است که چنان که اشاره شد، فرد نه تنها اموال خود را با مستمندان نصف می

کند، بلکه آنان را بر خود مقدم می دارد و نصیب خویش را نیز به آنها تقدیم می نماید و این به بیان امیر مؤمنان

(ع) عالی ترین مصداق بزرگواری و جوانمردی است: «غایه المکارم الایثار» [۱] و به راستی نمونه بارز ایثار و

فداکاری، اهل بیت عصمت و طهارت (ع) و خاصه حضرت فاطمه زهرا (س) هستند که در ذیل به نمونه هایی اشاره

می کنیم:

[۱] غررالحکم، ص ۳۹۶، ح ۹۱۷۱.

ایثار و فداکاری فاطمه

عرب تازه مسلمانی در مسجد مدینه از مردم کمک خواست، پیامبر (ص) به اصحاب خود

نگریست. سلمان فارسی برخاست تا نیاز آن بی چاره را بر طرف سازد؛ هر جا رفت، با دست خالی برگشت. با

ناامیدی به طرف مسجد می آمد که چشمش به منزل حضرت زهرا (س) افتاد، با خود گفت: فاطمه (س) و منزل او

سرچشمه نیکوکاری است. درب خانه آن حضرت را کوبید و داستان عرب مستمند را شرح داد. حضرت زهرا (س)

فرمود:

«ای سلمان! سوگند به خداوندی که حضرت محمد (ص) را به پیامبری برگزید! سه روز است که غذا نخورده ایم و

فرزندنام حسن (ع) و حسین (ع) از شدت گرسنگی بی قراری می کردند و خسته و مانده به خواب رفته اند؛ اما

من، نیکی و نیکوکاری را که درب منزل مرا کوبیده است، رد نمی کنم.»

آن گاه پیراهن خود را به سلمان داد تا در مغازه فروشنده ای گرو گذاشته، مقداری خرما و جو قرض بگیرد.

سلمان فارسی می گوید: پس از دریافت جو و خرما به طرف منزل فاطمه (س) آمدم و گفتم: ای دختر رسول خدا! مقداری از این غذاها را برای فرزندان گرسنه ات بردار! پاسخ داد:

«ای سلمان! این کار را فقط برای خدای بزرگ انجام دادیم و هرگز از آن بر نمی داریم.» [۱].

اطعام خالصانه

ابن عباس نقل نموده که امام حسن (ع) و امام حسین (ع) بیمار شدند. پیامبر (ص) با جمعی از یاران به عیادتشان آمدند و به علی (ع) گفتند: چه خوب است که برای بهبودی فرزندان نذری کنی. علی (ع) و فاطمه (س) و فضه - کنیز آن دو - نذر کردند که اگر کودکان بهبودی یافتند، سه روز روزه بدارند. بچه ها بهبودی یافتند و اثری از کسالت باقی نماند.

حضرت علی (ع) سه من جو قرض گرفت و فاطمه (س) یک من آن را آرد کرده، از آن نان درست کرد و سهم هر کسی را جلویش گذاشت تا افطار کند. در همین حال سائلی به در خانه آمد و گفت: سلام بر شما اهل بیت محمد (ص). من مسکینم، مرا طعام دهید!

خاندان پیامبر (ص) آن سائل را بر خود مقدم شمرده، افطار خود را به او دادند و آن شب چیزی جز آب نخوردند و با شکم گرسنه دوباره نیت روزه کردند.

هنگام افطار روز دوم یتیمی بر در خانه آمد و غذا خواست و آنها غذای شان را به او دادند. در شب سوم اسیری آمد و همان عمل را نسبت به او کردند. صبح روز چهارم علی (ع) دست امام حسن (ع) و امام حسین (ع) را گرفت و نزد رسول خدا (ص) آمد.

آن حضرت وقتی بچه ها را دید که از شدت گرسنگی ضعیف شده اند، گریه کرد. در این هنگام جبرئیل با سوره دهر بر آن حضرت نازل شد. [۱].

بنابراین، آیاتی که در سوره انسان درباره ابرار نازل شده، در شان فاطمه (س) و خانواده اوست که نشان می دهد ارزش ایثار و اطعام آنان به خاطر نهایت اخلاص در راستای کسب رضایت پروردگار می باشد و لذا می فرماید: «و یطعمون الطعام علی حبه مسکینا و یتیما و اسیرا انما نطعمکم لوجه الله لا نرید منکم جزاء و لا شکورا؛ (انسان/۹-۸) و غذایی را که [از شدت احتیاج] دوست می داشتند، به مسکین و یتیم و اسیر عطا کردند و گفتند: شما را فقط برای خشنودی خدا اطعام می کنیم؛ نه از شما عوضی می خواهیم و نه انتظار سپاس و تنایی داریم.»

[۱] مجمع البیان، شیخ طبرسی، ج ۱۰، ص ۶۱۷.

سخن آخر

چنان که بیان شد، انفاق چه به صورت صدقه و چه به صورت مواسات و یا ایثار، از مهم ترین اعمال خیر و نیک اخلاقی است که آثار متعدد فردی و اجتماعی در زمینه خودسازی و تزکیه نفس و رفع اختلافات طبقاتی دارد و هر چه از عنصر اخلاص بهره بیشتری ببرد، از ارزش معنوی والاتری برخوردار است و در تکامل ملکات نفسانی تاثیر

بیشتری می‌گذارد و در این زمینه، سیره عملی دخت گرامی رسول اکرم (ص)، حضرت فاطمه زهرا (س)، می‌تواند

بهترین اسوه اخلاقی برای زنان و مردان مومن باشد.